

† ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΑΡΔΙΚΑ, *Εὐριπίδου Ἰφιγένεια ἢ ἐν Ἀλόιδι*, μετὰ εἰσαγωγῆς, μεταφράσεως, κριτικοῦ, ἐρμηνευτικοῦ καὶ μετρικοῦ ὑπομνήματος, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Φιλεκπαιδευτικῆς Ἑταιρείας ἀριθ. 18, ἐν Ἀθήναις 1962, σχ. 8 Μ, σελ. 215.

Ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου συγγραφέως, ἐκτάκτου καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, εἶχε παραδοθῆ εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν πρὸς ἔκδοσιν ἡ Ἰφιγένεια ἐν Ἀλόιδι, ἡ δὲ Ἀκαδημία εἶχεν ἐγκρίνει τὴν ἔκδοσιν τοῦ ἔργου καὶ εἶχεν ἀναγγελεῖ ταύτην, ἐπειδὴ ὁμως ἐσημειώθη βραδύτης περὶ τὴν ἔκδοσιν, ὁ υἱὸς τοῦ συγγραφέως ἀπέσυρε τὸ χειρόγραφον, ὅπερ ἐξέδωκεν ἡ Φιλεκπαιδευτικὴ Ἑταιρεία τιμῶσα τὸν συγγραφέα, ὅστις ὑπῆρξε γυμνασιάρχης καὶ ἐπόπτης τοῦ Ἀρσακείου Ἀθηνῶν.

Τὰ περιεχόμενα τοῦ βιβλίου διαρθροῦνται ὡς ἀκολούθως· Εἰς τὰς σελίδας 1—4 ἐκτίθεται ὁ βίος τοῦ ποιητοῦ καὶ τὸ ἔργον του. Ἡ ἔκθεσις εἶναι λιτὴ, μεστή, οὐσιώδης καὶ συνοπτικὴ ἄνευ περιττῶν λεπτομερειῶν. Εἰς τὰς σελίδας 5—20 ἀναλύεται συστηματικῶς καὶ μεθοδικῶς ἡ δραματικὴ τέχνη τοῦ Εὐριπίδου. Εἰδικώτερον ἐξετάζεται ἡ διαφορὰ τοῦ Εὐριπίδου πρὸς τοὺς ἄλλους δύο μεγάλους ὁμοτέχνους του ὡς πρὸς τὴν τοποθέτησιν τοῦ τραγικοῦ, ὅπερ ἐκ τῆς συγκρούσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὰ ἐξωτερικὰ αἰτία, τὴν Εἰμαρμένην, μετετέθη εἰς τὴν σύγκρουσιν τοῦ ἀλόγου μέρους αὐτῆς πρὸς τὸ λογικόν, τοῦ πάθους πρὸς τὸ καθῆκον, διὸ καὶ τραγικώτατος ἐκρίθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἐξεκονίσας τὸν ἔρωτα ὁ Εὐριπίδης ἐξιδανίκευσε τύπους κατὰ τρόπον ρεαλιστικόν ὡς ὁ Λύσιππος, ὅπερ οὐδεὶς ἄλλος κατώρθωσε. Ἐξάιρεται ἡ ἀντίληψις του διὰ τὴν ἐνότητα τοῦ θεοῦ, τὴν πνευματικότητα αὐτοῦ καὶ τὴν θεῖαν πρόνοιαν καὶ τονίζεται ἡ πολιτικὴ του ἀμεροληψία καὶ ἡ κατάκρισις τῶν δημαγωγῶν, τῆς ἀκολασίας τοῦ ὄχλου καὶ τῆς ἀλαζονείας τῶν πλουσίων. Ἀναλύονται ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν του ἔργων τὸ παθητικόν, δι' οὗ συχνάκις προκαλοῦνται τὰ δάκρυα τῶν ἀκροατῶν, ἡ χάρις, ἡ ἀρμονία καὶ ἡ κομψότης τοῦ λόγου του καὶ τὸ γνωμολογικόν εἶδος, ἐξ οὗ ἀπεκλήθη ἀπὸ σκηνῆς φιλόσοφος παρασχῶν ὕψιστα ἠθικὰ διδάγματα καὶ διαδόσας φιλοσοφικὰ διδάγματα περισσότερον ἀπὸ τοὺς φιλοσόφους. Ὑπογραμμίζεται ὅτι παρὰ τὰς ἀδίκους ἐπικρίσεις ὅτι δῆθεν ἦτο μισογύνης, ἔφερον ἐπὶ σκηνῆς τὰς περιορισμένας εἰς τὸν γυναικωνίτιν γυναῖκας καὶ τὰς ἐξιδανίκευσεν ὅσον οὐδεὶς ποιητῆς περιβαλὼν αὐτὰς μὲ ἀκτινοβολοῦσαν ἀρετὴν, μὲ κάλλος μεγαλοπρεπὲς καὶ εὐγένειαν σχήματος. Ἐξάιρονται ἐπίσης τὰ μέσα τῆς τέχνης του, αἱ διηγήσεις, αἱ ῥήσεις, οἱ ἀναγνωρισμοὶ καὶ αἱ περιγραφαὶ δι' ὧν κατεθέλετο ὁ λαὸς πανταχοῦ ὅπου ἦσαν Ἕλληνας καὶ δι' ὧν ἀνεδείχθη ὁ κατ' ἐξοχὴν αὐλικὸς ποιητῆς τῶν ἐπιγόνων. Ὡς ἀπόδειξις τῆς ζωηρᾶς του ἐπιδράσεως ἤδη ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος προσάγεται τὸ γεγονός ὅτι ἐκ τῶν 92 δραμάτων του ἐσώθησαν τὰ 19, ἐνῶ ἐκ τῶν Ἰσαρίθμων τοῦ Ἀλσχύλου ἐσώθησαν μόνον 7 καὶ ἐκ τῶν 130 τοῦ Σοφοκλέους ἐπίσης μόνον 7. Μαρτύρια τῆς Εὐριπίδειου ἐπιδράσεως ἀποτελοῦν αἱ εἰδήσεις ὅτι τὰ δράματά του ἐκυριάρχουν τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων γενεῶν, ὅτι τὰ γνωμικὰ του ἀπεστηθίζοντο εὐρύτατα, ὡς βεβαίονται καὶ ἐκ τῶν παπύρων, ὅτι ἡ ῥωμαϊκὴ τραγωδία ἐθῆλασεν ἐκ τῆς Εὐριπίδειου, ὅτι ἡ γλυπτικὴ καὶ ἡ ζωγραφικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ῥωμαϊκοῦ κόσμου ἔχουν συχνοτάτας ἐμπνεύσεις ἐκ τῶν ἔργων τοῦ Εὐριπίδου καὶ ὅτι καὶ κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους καὶ σήμερον ἀκόμη τὸ ἔργον τοῦ Εὐριπίδου ὑπῆρξε καὶ μένει ἰδανικόν καὶ παγκόσμιον πρότυπον τῆς τραγωδίας Ὁ Γκαίτε μεμφόμενος τοὺς κατηγοροῦντας τὸν Εὐριπίδην ἔγραψεν : Πάντες ὅσοι ἀρνοῦνται τὸ ὕψος τοῦ Εὐριπίδου εἶναι ἢ οὐτιδανοὶ νὰ ὑψωθῶσιν οἱ ἴδιοι ἢ ἀγύρται ἢ ἀναίσχυντοι. Ἡ περὶ τῆς δραματικῆς τέχνης τοῦ Εὐριπίδου ἔκθεσις εἶναι λεπτομερής, πειστικὴ, πλουσία καὶ διδακτικωτάτη.

Εἰς τὰς σελ. 21—23 ἀπαριθμοῦνται καὶ κατονομάζονται μὲ πληρότητα τὰ σωζόμενα ἔργα τοῦ Εὐριπίδου, τὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ ἀποσπάσματα, τὰ ἐκ παπύρων ἀποσπάσματα καὶ αἱ περισωθεῖσαι 79 ἐπιγραφαὶ τῶν Εὐριπίδειων ἔργων.

Εἰς τὰς σελ. 23—30 μνημονεύονται τὰ χειρόγραφα τῶν ἔργων τοῦ Εὐριπίδου καὶ αἱ ἐκδόσεις τῶν δραμάτων του, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τῆς τῷ 340 πρώτης ἐπισημοῦ ἐκδόσεως αὐτῶν ἐν Ἀθήναις προτάσει τοῦ ῥήτορος Λυκούργου. Ἰδιαιτέρως ἐξεύρονται αἱ κριτικαὶ ἐκδόσεις αὐτῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, οἷα ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζαντίου, τοῦ Διδύμου, αἱ ἐπὶ παπύρων τῶν Κρητῶν καὶ τῆς Ὑψιπύλης, καθὼς καὶ αἱ ἐν Ἀνθολογίαις, οἷα καὶ ἡ τοῦ Στοβαίου, ἀπὸ τοῦ Β' ἔως τοῦ ΙΒ' αἰῶνος. Εἰδικώτερον ἐξετάζονται οἱ κώδικες καὶ αἱ ομάδες τῶν χειρογράφων, τὰ παπυρικά χειρόγραφα καὶ ἡ σημασία τῶν ἐν αὐτοῖς σχολίων καὶ διορθώσεων ὡς μέσων ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου. Ὅλαι αἱ διδόμεναι πληροφοραὶ στηριζόμεναι ἐπὶ πλουσίων καὶ αὐθεντικῶν πειστηρίων μαρτυροῦν περὶ τῆς σοφίας τοῦ συγγραφέως, ὅστις δικαίως ἐφημιζέτο ὡς εἰς τῶν κρατίστων Νεοελλήνων φιλολόγων.

Εἰς τὰς σελ. 31—51 περιλαμβάνεται ἡ ἐξέτασις τῆς τραγωδίας τῆς Ἴφιγενείας ἐν Αὐλίδι. Ἀναλύονται τὰ ἐν τῷ δράματι διεγερόμενα ποικίλα συναισθήματα, καὶ οἱ χαρακτήρες καὶ καταδεικνύεται τὸ δὲ βλέμμα, ἡ ὥριμος σκέψις τοῦ ποιητοῦ καὶ φιλοσόφου καὶ ἡ εὐαισθησία του ἡ ἀριστοκρατικὴ.

Περαιτέρω ἀναλύεται ὁ μῦθος τῆς Ἴφιγενείας, ὁ ἐπικός καὶ ὁ ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους καὶ ἐκ τῆς συγκρίσεως τῶν διαφορῶν δεικνύεται ὅτι ὁ Εὐριπίδης διεμόρφωσε τὸν ἐν τῇ ἰδικῇ του τραγωδίᾳ κατὰ τρόπον λεπτότερον καὶ εὐγενέστερον ἀποδίδων ἱεροπρεπεστέραν τὴν ἰδέαν τῆς θεότητος, ἀφοῦ οὐχὶ ἡ θεὰ, ἀλλ' ὁ μάντις ζητεῖ τὴν ἀνθρωποθεσίαν, εὐγενῆ καὶ φρόνιμον τὸν Ἀχιλλεὺς, ἀνθρωπινώτερον τὸν Ἀγαμέμνονα καὶ ἡρωϊκὴν τὴν Ἴφιγένειαν. Τῆς ἡρωϊδος ταύτης ἐξετάζεται τὸ ἦθος μετ' ἰδιαιτέρας ἐπιστάσεως καὶ ἐλέγχεται ἡ περὶ αὐτοῦ κρίσις τῶν τεχνοκριτῶν ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους μέχρι τοῦ Σίλλερ, γινομένου παραλληλισμοῦ τῶν πράξεων καὶ τοῦ χαρακτήρος αὐτῆς πρὸς τὰ τῆς Σοφοκλείου Ἀντιγόνης. Ἡ σύγκρισις αὕτη γίνεται μὲ πληρότητα, λιτότητα καὶ ἀριστοτεχνικότητα διατυπώσεως καὶ καθορίζεται ἡ ἀναλογία τῶν σχέσεων τῶν χαρακτήρων τῶν δύο τούτων ἡρωϊδῶν τῶν μεγάλων μας τραγικῶν οἷα ἡ ἀναλογία τοῦ Δορυφόρου τοῦ Πολυκλείτου καὶ τοῦ Ἀποξυομένου τοῦ Λυσίππου.

Ἀκολούθως παρατίθενται πέντε περίφημοι εἰκόνες γλυπτικῆς καὶ ζωγραφικῆς ἐκ τῆς ἀρχαιότητος σχετικαὶ πρὸς τὴν Ἴφιγένειαν, εἰς τὰς ὁποίας ἡ ἐξεικόνισις τοῦ ἦθους τῶν προσώπων στοιχεῖ πρὸς τὸ τῆς Εὐριπίδειου τραγωδίας. Τὴν ἀξίαν τῆς τραγωδίας ταύτης καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν ἐκτίμησιν ἀποδεικνύουν καὶ αἱ ἀνὰ τοὺς αἰῶνας μιμήσεις αὐτῆς, αἵτινες ἐκτίθενται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, ἐν αἷς καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ Ἐννίου, τοῦ Ἐράσμου, τοῦ Ρακίνα, τοῦ Σίλλερ καὶ τοῦ Μωρεάς. Ἰδιαιτέρως γίνεται ἐκτενὴς ἀνάλυσις τῶν προσώπων καὶ τῆς τέχνης τῆς Ρακινεῦ Ἴφιγενείας καὶ σύγκρισις πρὸς τὰ τῆς Εὐριπίδειου μετὰ συσχετίσεως τῶν ἔργων πρὸς τὸν ἐκπροσωπούμενον ἐν ἑκατέρᾳ τῶν περιπτώσεων ἰδωλολατρικὸν καὶ χριστιανικὸν κόσμον. Ἐξ ἀφορμῆς δὲ τῶν ἀμφισβητήσεων τοῦ τελευταίου μέρους τοῦ δράματος ὑπὸ τοῦ Πόρρωνος καὶ ἄλλων νεωτέρων φιλολόγων γίνεται πλήρης αἰσθητικὴ ἀνάλυσις τῆς σκηνῆς τῆς θυσίας, ὡς τὴν ἀφηγεῖται ὁ ἄγγελος, διὰ τῶν στοιχείων τῆς ὁποίας θεμελιούται ἡ ἀπόκρουσις τῆς ἀμφισβήτησεως.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἀρτία περιγραφή τῶν χειρογράφων τῆς Ἴφιγενείας, τῆς πρώτης ἐκδόσεως αὐτῆς καὶ τῆς ὑποθέσεως, καθὼς καὶ ἡ ἐκθεσις τῶν προσώπων τοῦ δράματος καὶ τῆς διαρθρώσεως τῆς τραγωδίας ἐν ἄκρᾳ λεπτομερείᾳ.

Εἰς τὰς σελίδας 54—155 παρατίθεται ἀριστερὰ μὲν τὸ κείμενον, δεξιὰ δὲ ἡ ἀντίστοιχος μετάφρασις. Ὑπὸ τὰς σελίδας τοῦ κειμένου παρατίθεται τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα, περιέχον τὰς ἀποκλινοῦσας γραφὰς καὶ τὰς διορθώσεις. Ἡ μετάφρασις γίνεται μὲ ἀκριβείαν, σαφήνειαν καὶ καλαισθησίαν, ἀλλὰ καὶ ἐλευθερίαν διατυπώσεως, πάντοτε ἐντὸς τοῦ πνεύματος τοῦ προτύπου καὶ τῆς ποιητικῆς χροιᾶς του. Εἰς τὴν μετάφρασιν ἐκτίθενται καὶ πλεῖστα ἐνδείξεις σκηνοθετικαί, τὸ μὲν ἵνα ὁ ἀναγνώστης ἀναφέρηται καὶ εἰς

τήν ἀπό σκηνης παράστασιν τῶν ἀντιστοίχων μερῶν, τὸ δὲ ἵνα οἱ ἐπιθυμοῦντες νά σκηνοθετήσωσι τὸ ἔργον ἔχωσι πρόχειρον τὴν καθοδήγησιν.

Εἰς τὰς σελίδας 156—187 περιέχονται τὰ σχόλια ἐπὶ τῶν δυσερμηνεύτων σημείων τοῦ κειμένου. Τὰ σχόλια ταῦτα εἶναι ἐκτενῆ καὶ σοφὰ διαφωτίζοντα ἀπὸ πάσης ἀπόψεως τὸ ἔργον, εἶναι δὲ φύσεως ποικίλης, γραμματικά καὶ συντακτικά καὶ ἔτυμολογικά καὶ ἀναλυτικά τοῦ ὅφους, ἱστορικά, μυθολογικά, διαφωτιστικά τοῦ ἀρχαίου δημοσίου καὶ ἰδιωτικοῦ βίου, πραγματολογικά, δραματολογικά συσχετίζοντα τὸ ἀρχαῖον καὶ τὸ νεώτερον θέατρον, σκηνοθετικά, μετρικά καὶ κυρίως αἰσθητικά. Ἡ αἰσθητικὴ πρὸ πάντων διασάφησις εἶναι πλουσία καὶ ἐνισχύεται μὲ ἀναφορὰν εἰς τὴν τέχνην πλείστων ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων δραματουργῶν (Ἀριστοφάνους, Ἐννίου, Τερεντίου, Σαίξπηρ, Ρακίνα, Σίλλερ κ.ἄ.) καὶ εἰς τὰς ἀπόψεις σπουδαίων αἰσθητικῶν (Ἀριστοτέλους, Ρατίν, Δημ. Βερναρδάκη κ.ἄ.).

Εἰς τὸ Ἐπίμετρον, σελ. 188—215, παρέχεται σύντομός τις γενικὴ ἔρμηνεία τῆς τέχνης τοῦ Εὐριπίδου, αἰσθητικὴ καὶ τεχνικὴ, παρατίθεται ἐκτενὲς κριτικὸν ὑπόμνημα, ἔνθα ἐκτίθεται πῶς τὸ παραδοθὲν ἐφθαρμένον κείμενον ἐκαθάρθη διὰ τῆς ἐργασίας ὑπερτεσσαράκοντα κριτικῶν ἀνδρῶν ἐπενεγκόντων περὶ τὰς 300 διορθώσεις, ὧν αἱ πλεῖστα κατονομάζονται, μνημονεύονται δὲ καὶ αἱ ὑπὸ τοῦ συγγραφέως αὐτοῦ ἐπενεχθεῖσαι διορθώσεις εἰς τε τὸ κείμενον καὶ εἰς τὴν ὀρθογραφίαν αὐτοῦ. Ἐπίσης μνημονεύονται αἱ παρατηρήσεις τοῦ συγγραφέως, δι' ὧν οὗτος ἠλεγξε τὰς ὑπὸ τοῦ Murray ἀνακατατάξεις μερῶν τινῶν τοῦ κειμένου καὶ πολλὰς ἄλλας ἔρμηνείας σκηνοθετικὰς καὶ κριτικὰς διορθώσεις φιλολόγων τινῶν. Ἀξιόλογον εἶναι καὶ τὸ ἐν συνεχείᾳ ἔρμηνευτικὸν ὑπόμνημα τοῦ συγγραφέως, ἔνθα ἐκτίθενται παρατηρήσεις τοῦ ἐπὶ διαφόρων σημείων, γραμματικά, συντακτικά, τεχνικά καὶ καλολογικά, προδίδουσαι τὴν ἐμβριθεῖαν τῆς σοφίας, τῆς διδακτικῆς πείρας καὶ τὴν πλήρη γνῶσιν τοῦ δραματικοῦ ἔργου τῶν τε ἀρχαίων κλασσικῶν καὶ τῶν νεωτέρων, οἳ οὐδὲ Σαίξπηρ, Ρακίνας, Σίλλερ κλπ. Διαφωτιστικὴ εἶναι ἡ πλήρης καὶ συστηματικὴ ἐπισκόπησις τῶν μέτρων τῆς τραγωδίας κατὰ τμήματα καὶ ὁ λεπτομερὴς καθορισμὸς τῶν ἰδιωτῶν στίχων εἰς ὄλας τὰς στροφὰς καὶ ἀντιστροφὰς τῶν χορικῶν. Τὸ ἔργον κλείει ἡ κατονομασία τῶν ἀξιολόγων βοηθημάτων, τῶν ἀξιολόγων ἐκδόσεων καὶ τῶν ἐγκωμίων ταύτης τῆς τραγωδίας ὑπὸ ἐπιφανῶν ποιητῶν, οἳ οὐδὲ Μίλτων, ὁ Γκαίτε καὶ ὁ Ρακίνας, καὶ τέλος ἡ ἀναγραφή τῶν μεταφράσεων τοῦ ἔργου εἰς τὴν ἡμετέραν γλῶσσαν, τὴν Γαλλικὴν καὶ τὴν Ἀγγλικὴν.

Τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἀειμνήστου σοφοῦ καθηγητοῦ Γ. Γαρδικα ἀποτελεῖ λαμπροτάτην συμβολὴν εἰς τὴν σπουδὴν τῆς ἀρχαίας φιλολογίας μας καὶ ἐξαιρετον ὁδηγὸν τῶν διδασκόντων εἰς τὰ σχολεῖα φιλολόγων μας, διαφωτίζον αὐτοὺς αἰσθητικῶς καὶ τεχνικῶς καὶ ὑποβοηθοῦν αὐτοὺς ἀνυπολόγιστως εἰς τὸ ἔργον των. Ἡ ἰδιαιτέρα του ἀξία, ἣτις τὸ καθιστᾷ μνημειῶδες, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι διὰ τῆς ἀποφυγῆς πάσης περιττῆς λεπτομερείας καὶ μὲ λόγον λιτὸν καὶ γλαφυρὸν παρέχει εἰς τόσον ὀλίγας σελίδας τεράστιον ὄγκον σοφῆς διδασκαλίας, χρησιμωτάτης, πολυτιμοτάτης καὶ σπανιζούσης. Οἱ Ἕλληνες φιλόλογοι εἴμεθα εὐγνώμονες πρὸς τὴν Φιλεκαπαιδευτικὴν Ἐταιρείαν, ἣτις κατέστησε δυνατὴν τὴν ἔκδοσιν τοῦ θησαυροῦ τούτου.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Κ. ΓΕΩΡΓΟΥΝΤΖΟΣ

**

Bulletin analytique de bibliographie hellénique: 1960, Sciences, humaines, Collection de l' Institut Français d' Athènes 1962, σχ. 8 M, σελ. 1—12, 145—345, 459—652.

Ἐξεδόθη ὁ XXI τόμος τοῦ Βιβλιογραφικοῦ Δελτίου διὰ τὸ ἔτος 1960 τῶν ἐκδόσεων τοῦ Γαλλικοῦ Ἰνστιτούτου Ἀθηνῶν.

Ὁ τόμος, συντεταγμένος εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν διαιρεῖται εἰς δύο τμήματα :